

СПОСОБИ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ ОСОБИ НА ЧУЖЕ МАЙНО У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ЇХ ЙОГО ВЛАСНИКОМ

REMEDIES FOR PROTECTION OF PERSONAL PROPRIETY RIGHTS TO SOMEONE ELSE'S PROPERTY IN CASE OF THEIR VIOLATION BY ITS OWNER

Мороз М.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається питання, які способи захисту (зобов'язально-правові чи речово-правові) слід застосовувати у разі порушення речових прав особи на чуже майно його власником. Здійснено розмежування відносин, які виникають у особи, яка має речове право на чуже майно, з третіми особами та з власником цього майна. Акцентовано увагу на тому, що способи захисту порушеного права завжди повинні відповідати сутності цього права.

Ключові слова: найм (оренда), конкуренція позовів, речово-правові способи захисту, речове право на чуже майно.

В статье рассматривается вопрос, какие способы защиты (обязательственно-правовые или вещно-правовые) необходимо применять в случае нарушения вещных прав лица на чужое имущество его собственником. Проведено разграничение отношений, которые возникают у лица, имеющего вещное право на чужое имущество, с третьими лицами и собственником этого имущества. Акцентируется внимание на том, что способы защиты нарушенного права всегда должны соответствовать сущности этого права.

Ключевые слова: найм (аренда), конкуренция исков, вещно-правовые способы защиты, вещное право на чужое имущество.

The article deals with the question: what methods of protection (binding or proprietary) should be used in case of infringement of special property rights of a person to someone else's property by its owner. The distinction has been made between relationships that occur between a person who has the property right to someone else's property with a third party and the owner of the property. The attention is focused that remedies for protecting a violated right must always comply with the essence of the right.

Key words: lease (rent), competition claims, proprietary methods of protection, proprietary right to someone else's property

Постановка проблеми. Питання, які способи захисту (зобов'язально-правові чи речово-правові) слід застосовувати у разі порушення речових прав особи на чуже майно його власником і начебто виникли у зв'язку з цим конкуренцію позовів завжди викликало жваву дискусію серед науковців.

Привід для такої дискусії створено формулюванням ст. 396 ЦК України, якою встановлено, що особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 цього Кодексу [1]. Таким чином, виходячи зі змісту наведеної норми, можна зробити висновок, що у разі порушення речових прав особи на чуже майно (права володіння або ж користування) його власником першій слід застосовувати речові способи захисту порушеного права. Між тим, як бачимо, відносини у цьому разі між зазначеними особами є зобов'язально-правовими.

З огляду на вказане, визначення способів захисту речового права особи на чуже майно у разі їх порушення його власником є актуальним і тому є метою нашого дослідження.

Стан дослідження. У різний час дослідженню цього питання присвятили наукові праці Ю.К. Толстой, Д.М. Генкін, О.В. Коновалов, О.В. Венедиктов, О.Б. Бабаєв, І.В. Спасиба-Фатєєва, М.В. Домашенко, В.Л. Яроцький та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Частиною 1 статті 397 ЦК України [1] встановлено, що володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе.

Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом (ч. 1 ст. 398 ЦК України [1]).

Зі змісту зазначених норм очевидно, що право володіння чужим майном як речове право може виникати на підставі будь-якого цивільно-правового договору, за яким власник передає належну йому на праві власності річ у володіння третьої особи. Так, річ може передаватися власником у володіння третьої особи на підставі договорів найму (оренди), позички, зберігання, закладу тощо.

Статтею 396 ЦК України встановлено, що особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень

глави 29 цього Кодексу [1]. Зазначеною главою передбачено такі речові засоби захисту права власності, як виндикаційний позов, за яким власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави, заволоділа ним (ст. 387 ЦК України [1]), негаторний позов, зміст якого складає вимога власника про усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном (ст. 391 ЦК України [1]).

Як бачимо, особи, які мають речове право на чуже майно, у тому числі і виникле з договорів найму (оренди), позички, зберігання, закладу тощо, у повній мірі можуть використовувати речові засоби захисту своїх прав у разі порушення їх зазначених речових прав на чуже майно (інша справа, що кожному речовому праву відповідає свій позов і особа, яка не має відповідного речового права на чуже майно, не може відповідно пред'явити позов, спрямований на захист цього права, наприклад зберігач не може пред'явити позов про усунення перешкод у здійсненні права користування, якщо він не має права використовувати майно, прийняте на зберігання).

Законом передбачено, що особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 цього Кодексу. Якщо буквально тлумачити ст. 396 ЦК України [1], то у разі порушення власником прав особи на майно (права володіння або ж користування), яке він передав їй на підставі відповідного цивільно-правового договору, цій особі слід застосовувати речові засоби захисту права власності (речові позови: виндикаційний та негаторний). У той же час між власником та зазначеною особою існують зобов'язальні відносини з приводу переданого майна, що виникли з відповідного договору. Очевидно, що при порушенні зобов'язання повинні застосовуватися зобов'язальні способи захисту порушеного права. Таким чином, постає питання, яким же способом захисту віддати перевагу у разі порушення власником прав особи на майно (права володіння або ж користування), яке він передав їй на підставі відповідного цивільно-правового договору, – речово-правовим чи зобов'язально-правовим, а отже і про конкуренцію позовів.

Про конкуренцію позовів можна говорити у тому разі, коли виконуються наступні умови: 1) співпадає позивач

та відповідач; 2) співпадає мета позовів. При цьому позови можуть розрізнятися за своїм предметом та підставами [2, с. 279]. Розглянемо таку ситуацію на прикладі договору найму (оренди) і почнемо з позовів, які надано орендареві – користувачу та володільцю.

Наприклад, власник-наймодавець під час дії договору найму порушив право володіння наймача на предмет найму, неправомірно вилучивши його з майнової сфери останнього, чим унеможливив користування згаданим предметом. Навіщо у цій ситуації, якщо виходити зі змісту ст.ст. 396 та 387 ЦК України [1], наймач має право на пред'явлення до наймодавця виндикаційного позову, у той же час він має право на пред'явлення позову з договору найму (оренди) про вилучення найнятої речі.

Для більшої переконливості, вийшовши за визначені нами межі дослідження, також можна навести у якості приклада конкуренції позовів і іншу ситуацію, якщо після закінчення строку договору найму (оренди) річ знаходиться у наймача, то власник начебто має право на пред'явлення виндикаційного позову, у той же час він має право на пред'явлення позову з договору найму (оренди) про повернення речі.

Як бачимо, і у першому, і у другому випадках перший позов є речовим, а другий – зобов'язальним і конкуренція цих позовів очевидна (вони співпадають у суб'єктах та меті). Чи має право власник на власний огляд обрати спосіб захисту, чи він повинен використовувати лише один з зазначених позовів?

Ю.К. Толстой [3, с. 106] та Д.М. Генкін [4, с. 196–198] виключають можливість конкуренції позовів, вважаючи, що при наявності договірних відносин слід пред'являти позов з договору, а не речово-правовий.

О.В. Коновалов заперечує конкуренцію виндикаційної та договірної вимог, але у той же час допускає її стосовно договірних та негаторних позовів [5, с. 156].

На думку О.В. Венедиктова, який заперечує можливість конкуренції позовів, можливість заміни договірного позову виндикаційним можна допустити у разі неможливості надання доказів у порядку зміни підстав позову [6, с. 172–173].

Вважаємо, що перевагу слід віддати позиції Д.М. Генкіна та Ю.К. Толстого, які заперечують можливість конкуренції речових та зобов'язальних позовів, вирішуючи її на користь зобов'язальних. Як слушно зазначав з цього приводу Д.М. Генкін, оскільки при пред'явленні виндикаційного позову позивач повинен довести наявність у нього права власності... а відповідач-наймач може заявити, що спірне майно знаходиться у нього на законній підставі в силу договору з власником, то позивачеві все одно доведеться встановити дійсну сутність своїх договірних відносин з відповідачем.

Слід погодитися з думкою Ю.К. Толстого, який вказує: «...якщо відповідач не лише порушив належне позивачеві право власності або право володіння, але й порушив обов'язок, прийнятий на себе за договором, позов про витребування речі, який пред'явлено позивачем, слід кваліфікувати як договірний» [3, с. 113]. Таким чином, виникла, на перший погляд, конкуренція між речовими та зобов'язальними позовами повинна вирішуватися на користь останніх. А отже, стаття 396 ЦК України, якою встановлено право особи, яка має речове право на чуже майно, на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до по-

ложень глави 29 цього Кодексу, є недосконалою, і тому чинне законодавство у цій частині потребує змін. Для того щоб запобігти зайвій плутанині, яка виникає у правозастосовній діяльності, достатньо було б вказівки на те, що у разі порушення права особи на чуже майно (права володіння або ж користування) власником цього майна вона має застосовувати зобов'язальний правовий засоби захисту.

І.В. Спасибо-Фатєєва вказує, що обов'язок необмеженого кола зобов'язаних третіх осіб, включаючи власника майна, утримуватися від порушення речових прав осіб на чуже майно має пасивний характер [7, с. 93–94]. Про це ж говорять і М.В. Домашенко та В.Л. Яроцький, наголошуючи на тому, що володільцю прав на чуже майно у цих (абсолютних) правовідносинах протистоїть необмежене коло зобов'язаних осіб. Обов'язок цих осіб, включаючи власника майна, має пасивний характер і полягає в утриманні від дій, які перешкоджали б володільцю обмежених речових прав на чуже майно здійснювати належні йому правомочності [8, с. 481]. У цілому погоджуючися з наведеним, зазначимо, що цей обов'язок у власника і третіх осіб є різним за характером, оскільки він лежить у межах різних правовідносин.

У науці цивільного права проблема захисту цивільних прав зазвичай розглядається крізь призму розгляду питання про зміст суб'єктивного права.

Якщо розглядати широко, то у разі, якщо суб'єктивне право існує у межах зобов'язального правовідношення, слід застосовувати зобов'язально-правові засоби захисту, коли ж воно існує у межах речового правовідношення, – речово-правові. Відносини між власником та особою, яка має відповідні речові права на підставі договору, мають зобов'язальний характер, а отже і обов'язок утримуватися від порушення зазначених прав цієї особи для власника буде лежати у межах виниклого між ними зобов'язання з відповідного договору (найму (оренди), позички, зберігання, тощо), що обумовлює застосування зобов'язально-правових способів захисту. Відносини ж особи, яка має речове право на чуже майно та третіх осіб, є абсолютними, в яких речовому праву відповідної особи на майно протистоїть обов'язок необмеженого кола осіб утримуватися від порушення цього права, а отже підлягають застосуванню речові способи захисту.

Способи захисту порушеного права завжди повинні відповідати сутності цього права, сутності правовідносин, які склалися між особами.

Висновок. При обранні способу захисту прав особи на чуже майно (права володіння або ж користування) при порушенні їх його власником слід враховувати, що способи захисту порушеного права повинні відповідати відносинам, в яких перебувають особи. Оскільки сторони між собою у цьому разі перебувають у зобов'язально-правових відносинах, то і способи захисту порушеного права повинні бути зобов'язально-правовими, а не речово-правовими. Таким чином, ст. 396 ЦК України, яка створює хибне уявлення про можливе застосування у цьому разі речових способів захисту порушеного права, потребує відповідних змін та уточнення, що у разі порушення права особи на чуже майно (права володіння або ж користування) власником цього майна вона має застосовувати зобов'язально-правові засоби захисту для відновлення свого порушеного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435–IV // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Бабаєв А.Б. Система вещных прав : монографія / А.Б. Бабаєв. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 408 с.
3. Толстой Ю.К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю.К. Толстой. – Л. : ЛГУ, 1955. – 220 с.
4. Генкин Д.М. Право собственности в СССР / Д.М. Генкин. – М. : Госюриздат, 1961. – 223 с.
5. Коновалов А.В. Владение и владельческая защита в гражданском праве / А.В. Коновалов. – Изд. 2-е, доп. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 335 с.
6. Венедиктов А.В. Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР / А. В. Венедиктов. – М.; Л. : АН СССР, 1954. – 268 с.
7. Цивільний і Господарський кодекси: 2004–2014 рр. : монографія / І.В. Спасибо-Фатєєва, В.І. Крат, Ю.В. Мица та ін. : за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2014. – 204 с.
8. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2014. – Т. 1. – 656 с.